

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, fakss: 67244074, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

2018. gada 17. oktobrī Nr.

Latvijas Republikas Ministru prezidentam
vk@mk.gov.lv

*Par tiesībsarga redzējumu par
2019. gada valsts budžeta prioritātēm cilvēktiesību jomā*

Šī gada 9. oktobrī piedalījos Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas sēdē, kurā informēju par paveikto 12. Saeimas sasaukuma laikā, galvenokārt vēršot uzmanību uz 2018. gada aktualitātēm. Atsaucoties uz komisijas sēdē izteikto aicinājumu sniegt redzējumu par 13. Saeimas darba un 2019. gada valsts budžeta prioritātēm cilvēktiesību jomā, vēlos vērst arī Jūsu uzmanību uz visakūtākajiem problēmaspektiem cilvēktiesību un labas pārvaldības jomā, kas līdz šim būtiski ietekmējuši sabiedrības labklājību un palielinājuši sociālo plaisu.

Manā skatījumā būtiski, lai valsts, plānojot ikgadējo budžetu, pievērsī uzmanību pasākumiem, kas dod iespēju ikvienam Latvijas iedzīvotājam nodrošināt pamatvajadzības. Saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību standartu, un minētais ir noteikts arī nacionālajās tiesību normās, pamatvajadzības tiek definētas kā ēdiens, apģērbs, mājoklis, veselības aprūpe un obligātā izglītība.¹

¹ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, 1. panta 11.punkts.

Būtiski, lai valsts būtu parūpējusies par to iedzīvotāju vajadzībām, kuri paši par sevi parūpēties nevar, proti, bērniem, cilvēkiem ar invaliditāti, gados vecākiem cilvēkiem un nepilnām ģimenēm.

Salīdzinot citu Eiropas Savienības valstu budžeta izdevumus, jāatzīmē divas galvenās jomas, kur Latvija būtiski atpaliek no Eiropas vidējiem rādītājiem, un tā ir veselības aprūpe un sociālā drošība.² Šīs ir jomas, kas gadiem ir atstātas novārtā un netiek pienācīgi finansētas. Vienlaikus atzīmējams, ka tās ir jomas, kas cieši saistītas ar cilvēka pamatvajadzību nodrošināšanu.

1. Veselības aprūpe

Latvijas valsts iedzīvotāju veselības aprūpei plāno atvēlēt vien 4% no IKP 2020. gadā.³ Veselības ministrija norāda, ka finansējums veselības aprūpei OECD valstīs svārstās robežās no 5,1 līdz 16,4 % no IKP. Latvijā tas 2016. gadā bija 2,9% no IKP. Proti, Latvijā finansējums veselības aprūpei ir būtiski mazāks pat par pašu mazāko, kāds ir jebkādā no OECD valstīm. Latvijā tas ir vairāk nekā uz pusi mazāks par finansējumu veselības aprūpei mūsu kaimiņvalstī Igaunijā, kur tas sasniedz 6% no IKP.⁴ Pie šādas situācijas nav skaidrs, kā Latvijas politiķi plāno panākt būtiskus uzlabojumus nozarē, tai nepieciešamo finansējumu joprojām saglabājot kritiski zemu.

Pastāvīgi tiek saņemti iedzīvotāju iesniegumi par veselības aprūpes pakalpojumu nepieejamību gan pieaugušajiem, gan bērniem. Garas rindas, dārgi medikamenti, neskaidrība par pakalpojuma saņemšanas iespējām.

Īpaši vēlos vērst uzmanību uz veselības aprūpes pieejamību bērniem. ANO Bērnu tiesību komiteja ir norādījusi, ka saskaņā ar Konvencijas 24. pantu dalībvalstis tiek mudinātas nodrošināt piemērotus ārstniecības un rehabilitācijas pakalpojumus bērniem un pusaudžiem ar garīgās veselības traucējumiem.

² Eurostat dati. Total general government expenditure, 2016; pieejams: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_by_function_%E2%80%93_COFOG

³ Veselības aprūpes finansēšanas likums, 4. panta otrā daļa.

⁴ Veselības ministrijas dati. Pieejams:

http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/preses_relizes/5144_par_merkiem_un_riskiem_veselibas_aprupe

Komiteja norāda, ka jebkuram bērnam ar garīgās veselības traucējumiem ir tiesības tikt ārstētam un aprūpētam, cik tas ir iespējams, savas dzīvesvietas kopienā.⁵

Laikus nesaņemot ambulatorus pakalpojumus, bērns tiek pakļauts riskam, ka viņa veselības stāvoklis var pasliktināties un viņam ir nepieciešama stacionēšana psihiatriskajā ārstniecības iestādē. Tiesībsarga ieskatā laikus nesniegta psihiatriskā palīdzība pārkāpj Konvencijas 4. pantu un Ārstniecības likuma 67. panta pirmo daļu, jo paaugstina bērna stacionēšanas riskus psihiatriskajā ārstniecības iestādē, kas, iespējams, varētu nenotikt, ja bērns saņemtu nepieciešamos ambulatoros pakalpojumus.

2. Sociālā drošība

Latvijā izveidotā sociālās drošības sistēma un sociālā atbalsta minimālie apmēri ir zem minimuma, kas nodrošina cilvēka cienīgu dzīvi. Pabalstu apmēri nav aprēķinoti balstīti, turklāt tie lielākoties nav pārskatīti vairāku gadu garumā, piemēram, valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts ir palicis 2005. gada, bet trūcīguma sliekšnis – 2011. gada līmenī.

Gandrīz visi minimālie pensiju un pabalstu apmēri pamatā ir piesaistīti valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam.

2.1. Valsts garantētais sociālais atbalsts

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts – piešķir personai, kurai nav tiesību saņemt valsts pensiju vai apdrošināšanas atlīdzību sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību.⁶

- Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērs ir 64,03 euro (nemainīgs no 2006. gada 1. janvāra);
- Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts personām ar invaliditāti kopš bērnības – 106,72 euro (nemainīgs no 2009. gada 1. janvāra);

⁵ ANO Bērnu tiesību komiteja, Vispārējais komentārs Nr. 4 (2003) Pusaudžu veselība un attīstība Bērnu tiesību konvencijas kontekstā, 29. punkts.

⁶ Valsts sociālo pabalstu likums, 13. pants, Ministri kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr.1605 "Noteikumi par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta un apbedīšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalstu piešķiršanas un izmaksas kārtību"

- personām ar I invaliditātes grupu valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts ir nosakāms, pabalsta apmēram piemērojot koeficientu 1,3, t.i., 83,24 euro, personām ar invaliditāti kopš bērnības 138,74 euro (spēkā no 2014. gada 1. jūlija);
- personām ar II invaliditātes grupu valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts ir nosakāms, pabalsta apmēram piemērojot koeficientu 1,2, t.i., 76,84 euro, personām ar invaliditāti kopš bērnības 128,06 euro (spēkā no 2014. gada 1. jūlija);

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam ir piesaistīti minimālie pensiju apmēri.

*Vecuma pensija*⁷

Vecuma pensijas minimālais apmērs nevar būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, kuram atkarībā no personas uzkrātā apdrošināšanas stāža (pilnos gados) piemērots šāds koeficients:

- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 10 gadiem līdz 20 gadiem, – 1,1 (70,4 euro);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 21 gada līdz 30 gadiem, – 1,3 (83,24 euro);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 31 gada līdz 40 gadiem, – 1,5 (96,05 euro);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir 41 gads un vairāk gadu, – 1,7 (108,85 euro).

*Invaliditātes pensija*⁸

- personām ar I grupas invaliditāti pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, kuram piemērots koeficients 1,6 (102,45 euro, personām ar invaliditāti kopš bērnības 170,75 euro);

⁷ Likums "Par valsts pensijām" 12. panta pirmā daļa, Ministru kabineta 2011. gada 5. decembra noteikumi Nr.924 "Noteikumi par vecuma pensijas minimālo apmēru"

⁸ Likums "Par valsts pensijām" 16. panta pirmās daļas 2.punkts un 16. panta otrā daļa

- personām ar II grupas invaliditāti pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, kuram piemērots koeficients 1,4 (89,64 euro, personām ar invaliditāti kopš bērnības 149,41 euro);
- personām ar III grupas invaliditāti pensijas apmērs ir valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērā (64,03 euro, personām ar invaliditāti kopš bērnības 106,72 euro).

Minimālajam invaliditātes pensijas apmēram ir piesaistīts apdrošināšanas atlīdzības par darbspēju zaudējumu minimālais apmērs, t.i., piešķirtā atlīdzība par darbspēju zaudējumu nedrīkst būt mazāka par likumā “Par valsts pensijām” atbilstošajai invaliditātes grupai noteikto invaliditātes pensijas minimālo apmēru.⁹

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts apgādnieka zaudējuma gadījumā, apgādnieka zaudējuma pensija, atlīdzība par apgādnieka zaudējumu – apgādnieka zaudējuma pensijas minimālais apmērs tika tuvināts minimālajam uzturlīdzekļu apmēram (spēkā no 2017. gada 1. aprīļa).¹⁰

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apgādnieka zaudējuma gadījumā, apgādnieka zaudējuma pensijas un atlīdzības par apgādnieka zaudējumu minimālais apmērs katram bērnam ir:

- no dzimšanas līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai – 92,50 euro;
- no septiņu gadu vecuma – 111,00 euro;
- bērnam ar invaliditāti kopš bērnības no dzimšanas līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai ir 106,72 euro.

Valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam ir piesaistīts arī visu **izdienas pensiju** minimālais apmērs.

⁹ Likums “Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām” 13. panta trešā daļa.

¹⁰ Likums “Par valsts pensijām” 23. panta devītā daļa, Ministru kabineta 2017. gada 21. marta noteikumi Nr.156 “Noteikumi par apgādnieka zaudējuma pensijas, atlīdzības par apgādnieka zaudējumu un valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apgādnieka zaudējuma gadījumā minimālo apmēru un tā pārskatīšanas kārtību”

2.2. Pašvaldības atbalsts pamatvajadzību nodrošināšanai

- *Garantētais minimālais ienākuma līmenis* no 2018. gada 1. janvāra ir 53 euro.¹¹ No 2013. gada 1. janvāra līdz 2017. gada 31. decembrim garantētais minimālā ienākuma līmenis bija 49,80 euro. Garantētā minimālā ienākuma līmeņa paaugstinājums par 3,20 euro nav uzskatāms par pietiekamu.
- *Ienākumu līmenis trūcīgas personas (ģimenes) statusa iegūšanai* nedrīkst pārsniegt 128,06 euro (nemainīgs no 2011. gada 1. janvāra).¹²
- *Dzīvokļa pabalsts*. Dzīvokļa pabalsta apmēra, izmaksas kārtības un personu, kuras ir tiesīgas saņemt šo pabalstu, noteikšana ir pilnībā atstāta pašvaldību kompetencē, līdz ar to pašvaldībām nav vienotas pieejas dzīvokļa pabalsta reglamentēšanā. Vairākums pašvaldību dzīvokļu pabalstu izmaksā tikai apkures sezonā, līdz ar to tas nenodrošina ikmēneša atbalstu mājokļa nodrošināšanā, kas ir īpaši svarīgi trūcīgām un maznodrošinātām personām. Vienlaikus esmu konstatējis, ka tieši mājokļa uzturēšanas izdevumus iedzīvotāji uzskata par visbūtiskākajiem, kas noteikti ir apmaksājami. Lai nosegtu šos izdevumus, daļa iedzīvotāju nevar atļauties pienācīgu uzturu un veselības aprūpes pakalpojumus, tai skaitā iegādāties, nepieciešamās zāles.

2.3. Sociālās garantijas jauniešiem pēc ārpusģimenes aprūpes

Valsts pienākums īpaši palīdzēt bērniem, kuri palikuši bez vecāku gādības, ir noteikts Latvijas Republikas Satversmes 110. pantā. Savukārt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 43. panta pirmā daļa paredz pilngadību sasniegušiem bērniem, kuriem beidzas ārpusģimenes aprūpe, tiesības saņemt sociālās garantijas līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai. Sociālās garantijas nodrošina pašvaldības, tās iever dažādu pabalstu izmaksu un pašvaldības palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā, kā arī psihosociālo palīdzību.

Saskaņā ar Ministru kabineta 2005. gada 15. novembra noteikumu Nr.857 „Noteikumi par sociālajām garantijām bārenim un bez vecāku gādības palikušajam

¹¹ Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr.913 “Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni

¹² Ministru kabineta 2010. gada 30. marta noteikumi Nr.299 “Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu”

bērnām, kurš ir ārpusģimenes aprūpē, kā arī pēc ārpusģimenes aprūpes beigšanās” pašvaldības izmaksājamo pabalstu apmērs nedrīkst būt mazāks par Ministru kabineta noteikto apmēru. Atbilstoši noteikumiem jauniešiem ir tiesības saņemt pabalstu patstāvīgas dzīves uzsākšanai, kura apmērs nav mazāks par divu sociālā nodrošinājuma pabalstu apmēru, t.i., 128,06 euro. Noteikumu 30.punkts paredz tiesības saņemt vienreizējo pabalstu sadzīves priekšmetu un mīkstā inventāra iegādei. Minētā pabalsta apmērs nedrīkst būt mazāks par 249,71 euro. Noteikumos ir minēts, ka tā ir puse no summas, kas nepieciešama, lai aprīkotu mājokli ar nepieciešamo sadzīves priekšmetu un mīkstā inventāra minimumu patstāvīgas dzīves uzsākšanai (tātad tiek prezumēts, ka mājokļa iekārtošanai vajag 499,42 euro).

Ja jauniešs turpina mācīties vispārējās, profesionālās izglītības iestādē, studē augstskolā vai koledžā un sekmīgi apgūst izglītības programmu, pašvaldībai jāizmaksā pabalsts ikmēneša izdevumiem, kas nav mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru – t.i. 64,03 euro mēnesī.

Prakse rāda, ka liela daļa pašvaldību izmaksā pabalstus Ministru kabineta noteikumos noteiktajā minimālajā apmērā, neņemot vērā, ka pabalstu apmērs ir nepietiekams un nevar segt faktiskās izmaksas un nodrošināt jauniešiem pat pamatvajadzības. Ministru kabineta noteikumi, ar kuriem noteikti minimālie pabalstu apmēri, tika pieņemti pirms 13 gadiem, kas savukārt faktiski neatbilst pašreizējiem ekonomiskajiem apstākļiem. Lai nodrošinātu pienācīgu atbalstu, ir nepieciešams veikt izmaiņas regulējumā un noteikt pabalstu apmērus atbilstoši faktiskajām izmaksām un piešķirt valsts finansējumu šim mērķim.

3. Tehniskie palīglīdzekļi personām ar īpašām vajadzībām

Vecāku iesniegumi saistībā ar tehnisko palīglīdzekļu izgatavošanu vai kompensācijas piešķiršanu norāda uz sistēmiskām problēmām tehnisko palīglīdzekļu piešķiršanas procedūrā. Pārbaudes lietā secināts, ka nepieciešams:

- palielināt personai no valsts budžeta līdzekļiem izmaksājamo kompensāciju par tehniskā palīglīdzekļa iegādi, ja persona to iegādājas par saviem

līdzekļiem Eiropas Savienības un Eiropas Ekonomikas zonas dalībvalstī vai Šveices Konfederācijā. Šobrīd izmaksājamā kompensācija ir noteikta ne vairāk kā 2500 euro apmērā. (Par tiem tehniskajiem palīglīdzekļiem, ko nav iespējams izgatavot vai īpaši aprīkot Latvijā); Tehnisko palīglīdzekļu centra izsniegtās ortozes ļoti daudzos gadījumos neder. Ja tās individuāli nevar izgatavot Latvijā, tad to izgatavošanu Eiropas Savienībā vajadzētu finansēt 100% apmērā;

- pārskatīt valstī noteiktās ortožu iepirkuma (bāzes) cenas, kas ir zemas un nav objektīvas, jo noteiktas pirms 2009. gada 1. septembra. Līdz ar to Latvijā izgatavotās ortozes ir sliktas kvalitātes un bieži vien nelietojamas. Ražotājiem ir problemātiski izgatavot visu ortožu spektru, t.sk., par valsts noteikto cenu, kas atsevišķos gadījumos nesedz izgatavošanas cenu. Bāzes cenas atsevišķos gadījumos ir pat desmitkārt zemākas par izmaksām;
- piešķirt finansējumu tehnisko palīglīdzekļu iegādei, ko piešķirt lietošanā, lai novērstu situāciju, ka bērnam tie jāgaida vairākus mēnešus (piemēram, rinda uz ratiņkrēsla saņemšanu ilgst aptuveni 9 mēnešus).

4. Valdības iniciatīvas nevienlīdzības un nabadzības mazināšanai

2014. gadā tika izstrādāta koncepcija “Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu”¹³, kuras mērķis ir uz solidaritātes principiem balstīta nabadzības un ienākumu nevienlīdzības mazināšana, savukārt mērķis – noteikt metodoloģiski pamatotu un sociālekonomiskajai situācijai atbilstošu minimālā ienākuma līmeni, kas kalpotu par atskaites punktu sociālās drošības sistēmas jomu (valsts sociālie pabalsti, sociālā apdrošināšana, sociālā palīdzība) ietvaros noteikto atbalsta pasākumu pilnveidošanai. Sākotnēji bija plānots šo koncepciju ieviest jau 2017. gadā.

¹³ Apstiprināta ar Ministru kabineta 2014. gada 30. oktobra rīkojumu Nr.619 “Par koncepciju “Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu””, pieejama: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40330153>

Minētās koncepcijas ieviešana manā skatījumā būtiski uzlabotu mazāk aizsargāto Latvijas iedzīvotāju sociālo drošību. Tomēr sākotnēji plānotā iecere šobrīd jau ir pārveidota un tās ieviešana atlikta jau vairāku gadu garumā.

2017. gada 9. martā Valsts sekretāru sanāksmē tika izsludināts plāna projekts “Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2018.-2020. gadam”, taču tas netika iekļauts izskatīšanai Ministru kabineta sēdes darba kārtībā.

Šā gada 10. maijā Valsts sekretāru sanāksmē tika izsludināts aktualizētais plāna projekts “Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2019.-2020. gadam” (turpmāk – Plāna projekts), kura mērķis ir pilnveidot minimālo ienākumu atbalsta sistēmu, sniedzot atbalstu nabadzības un ienākumu nevienlīdzības riskiem visvairāk pakļautajām sabiedrības grupām.

Ministru kabinets 2018. gada 17. septembra vēstulē Nr.90/TA-1363/6859 tiesībsargam norādījis, ka atbilstoši Ministru prezidenta 2018. gada 23. augusta rezolūcijai Plāna projekts tiks sagatavots izskatīšanai Ministru kabineta sēdē valsts budžeta projekta 2019. gada sagatavošanas procesā.

Atzīmējams, ka arī šajā plānā noteiktie pasākumi nesniedzas līdz Eiropas valstīs atzītai praksei minimālā ienākuma līmeni saskaņot ar nabadzības riska robežu, tomēr tas būtu ievērojams uzlabojums Latvijas iedzīvotāju sociālās drošības garantiju stiprināšanai.

5. Starptautisko ekspertu vērtējums

Latvijas Republika sevi ir deklarējusi par sociāli atbildīgu valsti. Sociāli atbildīgas valsts pienākums ir gādāt par sociālo atšķirību izlīdzināšanu un šā principa saturā ietilpst cilvēka cienīga dzīves līmeņa nodrošināšana, aizsardzība sociālā riska gadījumā, kā arī sociālā taisnīguma nodrošināšana.

No Latvijai saistošajiem starptautiskajiem dokumentiem izriet pienākums sekot līdzi tiesību uz sociālo nodrošinājumu īstenošanas līmenim un nepieciešamības gadījumā to uzlabot.¹⁴

Eiropas Sociālo tiesību komiteja, 2017. gada nogalē, skatot Latvijas Republikas valdības Ziņojumu par Pārskatītās Eiropas sociālās hartas 3., 11., 12., 13., 14. un 30. panta īstenošanu, secināja, ka situācija Latvijā neatbilst Hartas 30. pantam, jo nav pienācīgas vispārējas un saskaņotas pieejas cīņai pret nabadzību un sociālo atstumtību.¹⁵

Tāpat atgādinu, ka Eiropas Komisijas Padome Ieteikumā par Latvijas 2018. gada valsts reformu programmu un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2018. gada stabilitātes programmu” kā viens no trijiem ieteikumiem tika ietverts aicinājums uzlabot minimālo ienākumu pabalstu, minimālo vecuma pensiju un cilvēkiem ar invaliditāti paredzētā ienākumu atbalsta adekvātumu, kā arī uzlabot veselības aprūpes sistēmas pieejamību, kvalitāti un izmaksu lietderību.¹⁶

Ar cieņu

tiesībsargs

J. Jansons

Šis dokuments ir parakstīts ar drošu elektronisko parakstu un satur laika zīmogu.

¹⁴ Pārskatītās Eiropas Sociālās hartas 30. pantu; Ekonomikas, sociālo un kultūras tiesību vispārējo komentāru Nr.19. Tiesības uz sociālo drošību (9. pants) 59. paragrāfs.

¹⁵ Eiropas Sociālo tiesību komitejas 2017. gada 8. decembra secinājumi. Pieejams: <https://hudoc.esc.coe.int/eng#%7B%22ESCArticle%22:%5B%2230-00-163%22%2C%22ESCCCharterId%22:%5B%22163%22%2C%22ESCDcType%22:%5B%22FOND%22%2C%22Conclusion%22%2C%22Ob%22%2C%22ESCStateParty%22:%5B%22LVA%22%2C%22ESCDcIdentifier%22:%5B%222017/def/LVA/30/EN%22%7D>

¹⁶ Eiropas Komisijas Padomes Ieteikums par Latvijas 2018. gada valsts reformu programmu un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2018. gada stabilitātes programmu. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2018-european-semester-country-specific-recommendation-commission-recommendation-latvia-lv.pdf